

Somlai Péter

Szerepelméletek útjai és állomásai¹

A szerep fogalma jelentékeny helyet foglal el a társadalomtudományokban. Fontosságára a magyar nyelvű szakirodalomban 1965-ben talán elsőként Buda Béla hívta fel a figyelmet (Buda, 1965). A fogalom jelentésével kapcsolatos viták, a szerep elméletei és annak elágazásai igen tanulságosan világítják meg közel fél évszázad tudománytörténetét.

Ebben a tanulmányban a szerep szociológiai értelmezésének útját követem nyomon. Nem térhetek ki a történet valamennyi részletére, de megpróbálom bemutatni fő állomásait. Azokat a stációkat, amelyekből kiderülhet, hogy a szerepelméletek mivel gazdagították tudásunkat egyénről és társadalomról.

ELSŐ ÁLLOMÁS: SZEREP

A 'szerep' fogalma három összefüggésben vált fontossá a humán tudományokban:

1. a *csoportlélektanban* a szervezeti alakzatok és a dinamika,
2. a *gyermek- és fejlődéslélektanban* a szocializáció,
3. az *antropológiában* a társadalmi integráció és a kulturális átörökítés pontosabb megismerésének fogalmi eszközeként használják.

A *szociológia* mindhárom összefüggést felhasználta.

Minden szerepet *elvárások* határoznak meg. Ebből fakad a szerepek társas és társadalmi jellege, a 'más' és 'mások' jelentősége az egyén gondolkodásában, beállítódásaiban, magatartásában. S ezért volt hangsúlyos kezdettől fogva a szociálpszichológiai mozzanat a szerepelméletekben. Legnyomatékosabban *George H. Mead* dolgozta ki ezt a szempontot (Mead, 1973). Konceptiójának középpontjában a *szerepátvétel* jelensége állt. Mead szerint a pszichikum kifejlődéséhez és az én kialakulásához nélkülözhetetlen a szerepek átvétele, az interakció és kommunikáció másokkal. Együttműködéseink során elvárásokat ismerünk meg és sajátítunk el, miközben magunk is válaszolunk ezekre. Csakis szerepek átvételének folyamatán keresztül érthetjük meg mások helyzetét, így válhatunk társakká, és öntudatunk és énünk is csak ezen az úton fejlődhet.

A 'mintakövetés', a 'szerepátvétel' és az 'azonosulás' jelenségeinek fogalmi körében jól lehet értelmezni a szocializáció folyamatát és az interakcionizmus utat nyit arra, hogy áttekinthessük a 'bennünk keletkező társadalom' egészét. Megmagyarázhatónak tűnt az is, hogy miként jár együtt az én kialakulása kulturális jel- és értékrendszerek folyamatosságával s hogyan függ össze mindez a társas világgal.

G. H. Mead hosszú ideig „pihentette” könyvének kéziratát, nem tudta befejezni azt. Csak két évvel halála után, 1934-ben jelent meg az „A pszichikum, az én és a társadalom”, igazi sikert pedig csak jóval később, az 1960-as évektől aratott. A szerep fogalmának tudománytörténete és elfogadottsága szempontjából sokkal fontosabb volt az 1936-os év. Ekkor jelent meg Ralph *Linton* könyve az antropológia alapjairól (Linton, 1936).

Linton egyik képviselője volt a „*kultúra és személyiség*” antropológiai irányzatának. Ez az irányzat amerikai tapasztalatokból, az Amerikai Egyesült Államok társadalmának kulturális sokszínűségének általánosításából szűrte le megállapításait a kultúrák egyenrangúságáról, pluralizmusáról és a jelentségszisztemek viszonylagos, tehát nem általános természetéről. Válasz volt ez a kultúra két másik korabeli elméletének kihívására. Egyik oldalról az evolucionizmus univerzalizmusára, másik oldalról pedig a fajelmélet

¹ megjelent: Polihistória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából. Szerk. Bagdy Emőke [et al.] Bp. : Akadémiai Kiadó, 2009. p. 153-162

biologizmusára (Sárkány-Somlai, 2004). Linton is ennek szellemében dolgozta ki a kulturális antropológia alapfogalmait.

Szerinte a szerep fogalmának központi helyet kell elfoglalnia az emberről alkotott képünkben, hiszen az egyes emberek státuszok és szerepek szerint helyezkednek el minden társadalomban. A státuszok egy-egy, a társadalmi struktúrában elfoglalt helyet jelölnek, a szerepeket pedig azok az elvárások határozzák meg, amelyek az ilyen helyekre vonatkoznak. Kultúránként vagy társadalmanként ezért más és más a „férfi” és a „nő”, a „gyerek” és az „öreg”, a „főnök” és a „segéd”, az „orvos” és a „beteg”, a „pap” és a „hívó” jelentése.

Státusz és szerep fogalma tehát megvilágította a kulturális antropológia fókuszában álló jelenségvilág legfontosabb összefüggéseit, azt, ahogyan egymásra vonatkozik egyén, társadalom és kultúra. Elméletileg vonzó és nagy hatású koncepció volt ez, messze túlmutatott a kulturális antropológia határain. Státusz és szerep terminusa hamar népszerű lett a modern szociológiában és más tudományágakban. Az 1940-es évektől a „státuszoknak” nevezték a társadalmi rétegződés alapegységeit, és így terjedt el ez a terminus az elméleti és alkalmazott kutatások tízezreiben előbb az USA-ban, majd – a 2. Világháború után – szerte a világon. A „szerep” terminusa is ugyanezzel a történelmi lendülettel hódította meg a humán tudományok művelőinek és népszerűsítőinek gondolkodását, illetve a közbeszédet.

MÁSODIK ÁLLOMÁS: SZEREPKÉSZLET

A szerepből az 1950-es évekre a szociálpszichológia egyik központi terminusa lett. A szerepelmélet pedig mintha megfelelő szemléleti keretet kínált volna arra, hogy a társadalom magyarázatát fogalmi egységben nyújthassák mind a személyiség és a magatartás, mind pedig a kultúra értelmezésével. Úgy tűnt egy darabig, hogy elsimíthatók lesznek azok az egyenetlenségek, amelyek ott húzódtak egyfelől a szociológia, másfelől rokontudományai, főként a pszichológia és az antropológia között.

A szerep fogalmának használata során azonban hamarosan súlyos zavarok támadtak. Ezek főként az szerepelvárás konceptualizálásából fakadtak. Abból például, hogy egy-egy szerepre nemcsak egyetlen, hanem sokféle, egymástól különböző elvárás vonatkozhatott. Ez indította *Robert K. Merton* a *szerepkészlet* („role-set”) és a *vonakoztatási csoportok* elméletének kidolgozására.

Merton szerint egy bizonyos társadalmi státuszhoz „nem egyetlen szerep tartozik, hanem szerepek egész sora.” (Merton, 2002: 66). Ez a szerep-készlet („role-set”), amit meg kell különböztetni a szerepek más fogalmaitól, például egy bizonyos ember sokféle szerepének halmazától. Merton fogalma nem az egyes ember szerepeinek együttesére vagy szerephalmazára vonatkozott, tehát nem arra, hogy valaki egyidejűleg többféle szerepet töltsön be (például nő, asszony, anya, sógornő, barátnő, szomszéd, pedagógus, stb.). Hanem arra, hogy *egy bizonyos szerepét is többféle vonatkoztatási személy és vonatkoztatási csoport elvárásai határozzák meg*. Például egy iskolai pedagógus szerepére tanítványainak, azok szüleinek, tantestületi kollégáinak és igazgatójának egyidejű elvárásai vonatkozhatnak. De szakmai teendői és tervei során figyelembe kell vennie még további elvárásokat (például házastársát) is. Az ilyen elvárások nem azonosak, szükségképp eltérnek egymástól, és egész sorozatát, készletét teremtik meg a státuszhoz tartozó szerepeknek.

A szerep-készlet összetevői lehetnek egymással ellentétesek is, okozhatnak gyengébb vagy élesebb szerepkonfliktust. Ezt emelte ki a „Homo Sociologus” fogalmával *R. Dahrendorf* (Dahrendorf, 1958). De Merton nem az ilyen konfliktusok foglalkoztatták, hanem az elvárások és szerepek értelmezését kívánta megújítani. Koncepciójának lényege az, hogy a vonatkozási személyek és csoportok kulturális értékeket és társadalmi normákat közvetítenek s így segítik elő az egyének szociabilitását, megfelelő társadalmi helyük betöltését.

A vonatkozási csoportokról kialakított gondolatmenetet 'középszintű' szociológiai elméletként fogalmazta meg Merton. Szerinte az ilyen elméletek feladata az, hogy áthidalják azt a szakadékot, amely az átfogó elméleti rendszereket (például a pozitívizmust, a strukturalizmust vagy a marxizmust) választják el az alkalmazott empirikus kutatás 'ad hoc'-konceptióitól. Lehetségesnek és szükségesnek tartotta az áthidalást. Úgy vélte, ez segíti elő a szociológia éretté válását, azt, hogy elérje a természettudományok fejlettségi szintjét.

Az anómiáról, a látens és manifeszt funkciókról vagy az önbeteljesítő jóslatról szóló elméletei mellett így lett a vonatkoztatási csoport elmélete - s általa a szerep-készlet fogalma – a középszintű szociológiai elméletek egyik legismertebb példája az 1950-es évek végétől.

Ezek az elméletek jól illeszkedtek a strukturalista-funkcionalista szociológia szemléleti keretébe. Olyan jelenségek magyarázatát tették lehetővé, amelyek egyén, csoport és társadalom kapcsolódásaiból fakadtak. Ilyen volt a társadalmi integráció és a szocializáció világa, s ezeken belül például a konformizmus, nonkonformizmus és a deviancia jelenségek.

Az 1960-as évek végéig úgy tűnt, hogy a középszintű elméletek megalapozzák az empirikus szociológiai kutatásokat. A modern szociológia módszertanában kiemelkedően fontosak lettek a survey-vizsgálatok, amelyeknek módszertana igen fogékony a jól operacionalizálható fogalmakra. Márpedig a középszintű elméletek fogalomtára ilyeneket nyújtott mind az alap kutatások, mind pedig a növekvő számú alkalmazott kutatás számára.

A szerepkészlet elméletének előfeltevései *egyén és társadalom kölcsönös illeszkedésére* vonatkoztak. Az összeillesztés funkciója az, hogy „...kellő mértékű társadalmi szabályosság uralkodjék, s így az emberek idejük legnagyobb részében normálisan végezhessék dolgukat anélkül, hogy szerepkészleteiken belül szélsőséges konfliktusok bénítanák meg őket cselekvésükben” (Merton, 2002, 66-67).

Az illeszkedés ilyen szabályosságának képzete a funkcionalista szociológiai elméletből fakadt. Közelebről abból a gondolatból, hogy az egyének gondolkodása, beállítódása és magatartása általában konform, megfelel a társadalmi struktúrának, s csak súlyos válságok és széleskörű anómia esetén tér el attól tömeges méretekben.

Az 1960-as évekre már összegyűltek olyan tapasztalatok és kutatási eredmények, amelyek ellentmondtak a strukturalista-funkcionalista elméletnek. Főleg az újabb csoportlélektani és pszichoterápiás irányzatok (például az ekkoriban kezdődő családterápia teoretikusai) figyelmeztettek arra, hogy *patogén fajtái is vannak az integrációnak és alkalmazkodásnak*. Amikor gyerekeket vagy/és felnőtteket huzamosan kényszerítenek arra, hogy zokszó nélkül feleljenek meg az általuk nem választott elvárásoknak, akkor mind a kényszerítők, mind pedig a kényszerítettek személyiségét eltorzíthatja a konformitás követelménye. Hasonló következtetésekre jutottak a fasizmus és a diktatúrák szociálpszichológiai elemzői. Ahol az érvényes rend nem enged teret a civil társadalomnak és a pluralizmusnak, ahol elnyomják vagy erősen korlátozzák spontán konfliktusok kialakulását, kibontakozását és diszkurzív megoldását, ott torzul a szociális integráció, a személyes identitás és veszélybe kerül a lelki egészség.

Az ilyen tapasztalatok kettős tanulsággal jártak. Egyfelől arra figyelmeztették a szociológusokat és szociálpszichológusokat, hogy *a kényszer-integrációt, illetve a kényszeres konformitást különböztessék meg a szociális integráció és a szocializáció normális állapotaitól*. Vagyis ne csak a beilleszkedést és a szociális integrációk tartósságát vegyék figyelembe, hanem vizsgálják a normatív rendszerek minőségét és az identitás alakulását is.

A másik tanulság a szerepek *konstrukciójának folyamatára* vonatkozott. A szocializáció mintakövetést és azonosulások folyamatait jelenti, amelyek nyomán bensőnké válik a köznapi világ. Ugyanakkor ez a valóság már a magunk keze nyomát is magán viseli. A szerepek nem kész maszkok, amiket arcunkra öltünk. Magunk is hozzájárulunk mindig e világ fenntartásához vagy/és módosításához. Nemcsak játszóí, hanem írói, társszerzői is

vagyunk szerepeinknek. A szociális kreativitás ilyen paradox mechanizmusaira és a kölcsönösség jelentőségére elsősorban az interakciók jelenségvilágát értelmező szociológusok és szociálpszichológusok figyeltek fel. S innen érthető meg az is, miért lett annyira jelentős a humán tudományokban az interakcionizmus és E. Goffman dramaturgiai elmélete.

HARMADIK ÁLLOMÁS: SZEREPTÁVOLÍTÁS

A szociológiai elméletek kezdettől fogva a szerepek jelentésére összpontosítottak, de sokáig nem tudták konceptualizálni ennek közegét. A szimbolikus interakcionista, H. Blumer és követői jól értették a szerepek társadalmi természetét, illetve az elvárások és megfelelések kölcsönösségét. De hiányzott a megfelelő elmélet és fogalomkészlet a kölcsönösség értelmezéséhez. *Erving Goffman* alkotta meg ezt az elméletet, az én megjelenítésének és az identitás alakításának „*dramaturgiai elméletét*” (Goffman, 1981; Goffman, 1999). Ennek lényege az, hogy az interakciókban mindig „*én és közönsége*” vesz részt. Szereplő és néző helyzete rendszeresen cserélődhet, de ami ebből megszületik, az mindig közös művük.

Énünket meg kell jelenítenünk, mert csakis mások tudnak hitelesíteni bennünket. „Színház az egész világ” – s ebben egyszer színészek vagyunk, máskor nézők. Szerepeinkben önmagunkat adjuk – de mindig a publikumnak játszunk.

Az én megőrzése és megjelenítése azonban nem két különböző tevékenység, hanem egyazon folyamat két oldala. Ez a szerepjáték lényege. Gyakran előfordul, hogy *miközben megfelelünk valamilyen elvárásnak, mégis kifejezzük azt, hogy nem teljesen azonosulunk vele.* Ilyenkor szavakkal vagy/és metakommunikatív módon jelezzük véleményünket a helyzetről és a szerepünkre vonatkozó elvárásról.

Miért fontos ez? Azért, mert alkalmas arra, hogy figyelmeztessen a korábbi szerepelméletek hibás előfeltevéseire. A funkcionalista szociológia előfeltevései arra vonatkoztak, hogy a státuszok és szerepek miként illesztik az egyéneket a társadalmi struktúrákba. Ebből következett, hogy vagy megfelelt valaki konform módon a szerepre vonatkozó elvárásoknak, vagy pedig nem felelt meg, s így magatartása nonkonformmá, deviánssá vált. Az a lehetőség hiányzott az előfeltevések közül, hogy az egyén megfelel ugyan az elvárásoknak, de közben mégse rendeli alá énjét a szerepnek. Betölti a szerepet, de valahogy mégis önmaga tud maradni. Magatartása nem deviáns, de nem is konform.

Annál nagyobb jelentősége van az ilyen helyzeteknek, minél differenciáltabb egy társadalom, és minél heterogénebb szerepegyüttest kell betöltenie az embereknek. Nem nehéz belátni, hogy a szocio-kulturális modernizáció nyomán differenciáltabbak és komplexebbek lettek a társadalmak. Ezért vált egyre fontosabbá az a lehetőség, amit a *'szereptől való távolságtartás'* fogalmával fejezett ki Goffman. Arra ébresztette rá a szociológiát, hogy énünk alakítása érdekében kihasználhatunk egy, a társadalmi differenciálódással keletkezett játékteret: "... az egyén azért distanciálja magát szerepétől, s azért cselekszik kevésbé 'kiszámíthatóan', a szereptől eltérően, mert elkötelezettségei és vonzódásai heterogének: szervezeti szerepeket és diffúz szerepeket is játszik, s heterogén maga a helyhez kötött tevékenységrendszer is" (Goffman, 1981:100).

A mindennapi életben rendszerint lehetőségünk van arra, hogy énünk hasadása nélkül feleljünk meg egymástól eltérő elvárásoknak. Így tudunk betölteni sokféle szerepet és egyidejűleg így tudjuk fenntartani identitásunkat. Vannak azonban „*totális intézmények*” is, amelyek akadályozzák ezt. Nem mindenki válik „géppé” még az ilyen szervezetekben sem, de egyes fegyházak, katonai vagy fél-katonai, legális vagy illegális vallási, politikai szervezetek, zárt pszichiátriai osztályok olyan rendet kényszerítenek tagjaikra, amelyben nincs helye a vélemények szabad megjelenítésének és a szerepektől való távolságtartásnak.

Minél totálisabb egy ilyen szervezet, annál inkább megterheli tagjai mentális egészségét. Annál nehezebb fenntartani és alakítani az identitás egyensúlyát.

Az identitás egyensúlyi koncepcióját Lothar Krappmann dolgozta ki – elsősorban George H. Mead és Erving Goffman koncepcióját felhasználva (Krappmann, 1980). Krappmann szerint az identitást nem pszichológiai szervezőelvként kell értelmezni. Én-azonosságunk nem valamilyen tartós állapot, hanem a ‘társas lény’ folyamatos feladata, amely az emberi interakciók természetéből, a helyzeteket és státusokat értelmező módon meghatározó szereplők kölcsönös művéből fakad. Nemcsak az egyének egyediek, hanem az interakciós helyzetek is azok. A helyzetek meghatározása az irányításra, alkudozásra, harcra vagy más társas műveletekre kész szereplőktől függ. Az egyén ilyen szereplőként vesz részt interakcióiban. „Én-identitása nem adott egyszer s mindenkorra az egyén számára. Mivel az interakciós folyamat része, mások elvárásaitól és az egyén változó élettörténetétől függően kell minden egyes interakciós folyamatban állandóan újrafogalmazni” (Krappmann, 1980: 235).

Az ilyen kreatív egyensúlynak azonban fontos feltételei vannak. Például a társadalmi norma-rendszerek rugalmassága, a pluralizmus és a minél teljesebb szabadság. De vannak mentális feltételek is, melyek közül kiemelendő a szerep-távolítás, az empátia, és a kétértelműség tolerálása. Ezek együttese lehetővé teszi, hogy az egyén eleget tehessen az identitás konzisztenciája és kontinuitása kettős követelményének.

A konzisztencia követelménye azt célozza, hogy elkerülhessük önünk megkettőzését, szétszakadását még a legheterogénebb szerepekben, a legváltozatosabb partnerviszonyok, a legellentétebb elvárások közepette is. A kontinuitás követelménye is az egységes identitásra vonatkozik, de nem az egyidejű szerepkészletekben, hanem az egymásutánban, az életút folyamatában. Arra vonatkozik tehát, hogy képesek legyünk megőrizni önmagunkat a változások ellenére, életünk legélesebb fordulatain során is.

E követelményekkel két patológikus határhelyzetet állíthatunk szembe: egyik oldalról a kényszeresen rögzült, merev Én modelljét, másik oldalról pedig az Én szétesését szerepekre. Amikor konzisztens és kontinuos ének akarják tudni egymást a partnerek, illetve ilyennek akarják látni őket interakciójuk megfigyelői, akkor a normalitás előfeltevéseire utalnak.

NEGYEDIK ÁLLOMÁS: HOL VAGYUNK?

A szimbolikus interakcionizmus alapvető eredményekkel járt a szociológiában. Ráirányított a figyelmet a kommunikatív cselekvésekre, az emberek szociális kompetenciájára, társas világuk konstrukciójának folyamataira és műveleteire. Elvonatkoztatott viszont azoktól a feltételektől, erőktől és intézményektől, amelyek nem a társas, hanem a társadalmi világ összetevői.

Itt mutatkozik meg a szimbolikus interakcionizmus elméletének szűk keresztmetszete. Az interakciók, illetve a bennük érvényes magatartásszabályok nem monádok. A résztvevők nem tekinthetnek el a szerepeikre - és partnereik szerepeire - vonatkozó elvárásoktól, kapcsolatuk múltjától. A helyzeteknek előzményeik és intézményes kapcsolódásaik vannak a társadalmi szerkezetben, a hatalmi struktúrákban, a kultúrában és a nyelvben, az interakciók szereplőinek életútjában és személyiségében.

Az interakciókban felvetődő cselekvési alternatívákat tehát nem kizárólag a résztvevők kölcsönös függése, szituációs önértelmezése és ezeknek előlegzései határozzák meg. A helyzeteket és szerepeket, az értékirányokat és szándékokat, *a kölcsönösség jellegét értelmezve akarva-akaratlanul figyelembe veszünk az interakción és a résztvevők helyzeti perspektíváján túlmutató tényezőket is.* Mead és követői újszerűen konceptualizálták a szerepelmélet társas jelenségvilágát. Ahhoz azonban másfajta előfeltevésekre és elméletekre

van szükség, hogy figyelmünk kiterjedjen az összefüggések nagyobb távlatú, társadalmi és kulturális tartalmaira is.

Ezt a problémát régóta ismeri a szociológia. Története során többször merült fel, hogy szükség lenne szempontok és elméleti keretek integrálására. Például a strukturalista szociológiából hiányzik a társadalmi változás iránti érzék, a társadalmi rendszerelméletek pedig nem tudnak számot adni a résztvevők erőfeszítéseiről és mozgalmairól. Az „aktor versus struktúra” és a „mikro- versus makroszociológia” dilemmájával is hosszabb ideje foglalkozik a szociológia elmélete és módszertana.

Az 1990-es évekig történtek kísérletek az interakcionista és strukturalista szerepelméletek integrációjára. Például *Ralph H. Turner* alakított ki egy „gestalt”-konceptiót, amely szerint a normák strukturális kényszerei elegendő ösztönzést adnak, egyúttal azonban szabadságot is hagynak a társas kreativitás számára (Turner, 1985). Kellő szakmai figyelem azonban nem fogadta az ilyen megoldásokat. Úgy tűnik, a perspektívák közelítése és a szerepelméletek finomítása megmaradt abban az állapotban, amilyenre az 1970-1980-as évekig jutott.

Az ezredforduló kezdetére megfogyatkozott az érdeklődés az eddig tárgyalt kérdések iránt. Persze széles körben használják a szerep fogalmát s a vele kapcsolatos fogalmakat, illetve a korábban felmerült szempontokat. Rendszeresen alkalmazzák például csoporttréningeken, a szociális munkában, a szervezetszociológiában, a társadalmi nem (gender) vagy az életút és életszakaszok kutatásában, és számos más területen. De újabb és meggyőzőbb elmélet nem terjedt el a szociológiában, és megritkultak ilyen tárgyú publikációk is. A szerepelméleti fejezetek kezdenek eltűnni a szociológiai és szociálpszichológiai összefoglalókból, kézikönyvekből. Az „International Encyclopedia of Social Sciences” első kiadásban még két külön szócikk foglalkozik a szerep pszichológiai és szociológiai kérdéseivel (Vol. 13. The Macmillan Comp. and the Free Press, 1968, P. 546-557). Egy hasonló terjedelmű, újabb kézikönyv, az „International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences” 20. kötetében viszont hiába keressük a „Role”-címszót (Vol. 20. Elsevier, Amsterdam, etc. 2001). Ugyanígy, a „Handbook of Social Psychology” első három kiadása (1954, 1968, 1985) még külön fejezetet szentelt a szerepelméleteknek, a negyedik kiadásból (1998) már hiányzik ilyen rész.

Miért váltak érdektelenné a szerepről szóló elméletek? Nem tudom. Az érdemi válasz talán abban az összefüggésben helyezkedne el, amely az elmélettörténet és a szocio-kulturális változások között húzható. Hiszen a múlt század utolsó évtizedeiben alapvető változások mentek végbe a modern társadalmakban. Főként az informatika alkalmazásai alakították át a kommunikáció világát, de a termelést, kerekedelmet, sőt, a fogyasztást is. Fokozatosan globalizálódott a gazdaság és a kultúra, megszűnt a hidegháború. A fejlett országok népességének túlnyomó része már nem a termelő ágazatokban (mezőgazdaságban, bányászatban, iparban), hanem a szolgáltatások különféle területein tevékenykedik. Poszt-indusztriális társadalmak alakultak ki. Megváltoztak az életszakaszok: hosszabb lett az ifjúság („poszt-adoleszcencia”) és az öregkor. Nagyobbak lettek a társadalmi egyenlőtlenségek, élesebb a társadalmi szegregáció a lakóhelyeken, a munkahelyek között, az iskolákban. Kialakult egy „underclass”, a leszakadók, depriváltak, tartós munkanélküliek, nincstelenek, hajléktalanok tömege. Nem véletlen, hogy az új társadalom szociológiájának leghíresebb leírását U. Beck „A kockázat-társadalom” című könyve nyújtotta (Beck, 2003), márpedig az ő fő tézise az volt, hogy individualizálódtak a társadalmi egyenlőtlenségek. Sokan gondolják, hogy a társadalmi világ „szétmállott” (Honneth, 1990).

Mindez általában nem kedvez a szociológiai elméleteknek. De akkor miért találtak új kutatási területeket azok, akiket továbbra is érdekelnek az egyén-csoport-társadalom közötti összefüggések? Miért fejlődnek például a kapcsolat-hálózatok vizsgálatai és elméletei, s miért tűnedeztek el a szerepelméletek?

Egyszer majd megtudjuk talán.

Irodalom

BECK, U. (2003). A kockázat-társadalom. Bp. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.

BUDA B. (1965). A szerepe fogalma a szociálpszichológiában. Magyar Pszichológiai Szemle, 1–2. 101–112.

DAHRENDORF, R. (1958). Homo Sociologicus. Köln-Opladen, Westdeutscher Verlag

GOFFMAN, E. (1981). A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Bp. Gondolat.

GOFFMAN, E. (1999). Az én megjelenítése a hétköznapi életben. Bp. Thalassa Alapítvány – Pólya.

HONNETH, A. (1990). Die zerrissene Welt des Sozialen. Frankfurt am M., Suhrkamp.

KRAPPMANN, L. (1980). Az identitás szociológiai dimenziói. Budapest, Szociológiai Füzetek, 21. sz.

LINTON, R. (1936). The Study of Man. New York, Appleton-Century.

MEAD, G. H. (1973). A pszichikum, az én és a társadalom. Bp. Gondolat.

MERTON, R. K. (2002). Középszintű szociológiai elméletek. Lásd: u.ő Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Bp. Osiris, 63-97.

SÁRKÁNY M. – SOMLAI P. (2004). A haladástól a kontingenciáig. (Vázlat a szociokulturális evolúció változó elméleteiről). Lásd: Somlai P. (szerk.) Az evolúció elméletei és metaforái a társadalomtudományokban. Bp. 2004, Napvilág k. 11-52.

TURNER, R. H. (1985). Unanswered questions in the convergence between structural and interactionist role theories. In: H. J. Halle – S. N. Eisenstadt (eds.) Micro-sociological theory: Perspectives on Sociological Theory. Sage, Beverly Hills, Vol. 2. 22-36.